ادريس جتوئي

سنڌي ٻوليءَ جو نصاب: هڪ جائزو

A Brief Review of Curriculum of Sindhi Language

Abstract:

Sindhi is one of the ancient languages. In Sind, the practice of teaching Sindhi language is centuries old. It has been going on since Makhdoom Abul Hassan's 'Muqdamat-ul-Salwat' to present day textbooks. After partition, Sind Education Department constituted a committee which prepared books on Sindhi language. Sind Textbook Board came into being in 1970. In the wake of 18th Amendment, Education department of Sind has formulated 'Policy on Textbook and Learning Material' for the preparation of textbooks. A textbook is generally perceived to be curriculum, which is not correct. Curriculum includes standard, phases of limitations, learning outcomes, subject and topics, teaching strategies, inquisition and evaluation, guidance for authors of textbooks, required teaching material and aids, and so on. So, it is completely incorrect to consider a textbook as curriculum. This article briefly reviews 2009 curriculum of Sindhi language.

پس منظر:

سنڌي ٻولي دنيا جي قديم ۽ اوائلي ٻولين منجهان هڪ آهي. سنڌ ۾ سنڌي ٻوليءَ سيکارڻ جو سلسلو صديون پراڻو آهي.مخدوم ابوالحسن سنڌيءَ جي ’مقدمةالصلواة‘ کان وٺي هاڻوڪن درسي ڪتابن تائين، اهو سلسلو هلندو اچي ٿو. انگريزن جي دور ۾ سنڌي ٻولي وڏي ترقي ڪئي ۽ ان دور ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ثقافتي، ادبي ۽ تعليمي حيثيت وڌيڪ نمايان ٿيڻ لڳي. سڀ کان پهريائين جديد اسڪول / نارمل اسڪول 1854 ۾ ڪراچيءَ ۾ کوليو ويو. ان کان اڳ مدرسن ۾ عربي ۽ فارسي پڙهائي ويندي هُئي. پر انگريزن سنڌي ٻولي کي سرڪاري زبان قرار ڏنو ۽ جيڪا سجي سنڌ ۾ سرڪاري، دفتري ۽ تدريسي زبان طور لاڳو ڪئي وئي.

انهيءَ دور ۾:

> ”انگريزن جي حڪومت درسي ڪتابن جي تياري ۽ نظرثاني لاءِ بمبئي علائقي جي Department of Public Instruction Bombay سرڪاري تعليم کاتي پاران ورنيڪيولر ٽيڪسٽ بڪ رويزن

ڪاميٽي ٺاهي، جيڪا ڪتاب تيار ڪندي هئي. انهن جا اجلاس پوني ۽ بمبئي ۾ ٿيندا هئا. اُهي ڪتاب ’مئڪملين اينڊ ڪمپني لميٽڊ‘، بمبئي، ڪلڪتو ۽ لنڊن شايع ڪندي هئي. انهن ڪاميٽين ۾ سنڌي ٻوليءَ جي لکڻ ۽ ترجمو ڪرڻ جي سلسلي ۾ ديوان ڪوڙي مل (تعليم کاتي جو ٽرانسليٽر)، مرزا قليچ بيگ، منشي اُڌارام ٿانورداس (سنڌ جي تعليم کاتي جو ٽرانسليٽر) تارا چندشوقيرام، ديوان پرڀوداس آنندرام رامچنداڻي، مسٽر پريم چند آوتراءِ جهانگياڻي، مسٽر جي اين گوکلي، مسٽر نورالدين احمد غلام علي نانا، محمد صديق مسافر ۽ ٻين تعليمدانن، ٻوليءَ جي ماهرن ۽ استادن ڀرپور حصو ورتو“. (1)

ورهاڱي کان پوءِ سنڌ جي تعليم کاتي ’ٽيڪسٽ بُڪ رويزن ڪاميٽي‘ ٺاهي، جنهن سنڌي ٻوليءَ جا ڪتاب تيار ڪرڻ سان گڏ، ڊائريڪٽوريٽ آف ايڊيوڪيشن حيدرآباد، ريجن (مغربي پاڪستان) جي نگرانيءَ هيٺ درسي ڪتاب لکيا ويا، جيڪي سنڌي ادبي بورڊ ۽ ٻيــن ادارن ڇاپيا. ان عرصي ۾ سائين محمد ابراهيم جويي، شيخ عبدالله ’عبد‘، غلام محمد گرامي، رشيد احمد لاشاري سان گڏ ٻين سنڌي استادن ۽ اديبن سنڌي ٻوليءَ جا درسي ڪتاب لکڻ ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪيو.

1970 ۾ ’سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ‘ وجود ۾ آيو. ان پنهنجو ڪم شروع ڪري ڏنو. 1972 جي تعليمي پاليسي جي نتيجي ۾: ڄامشورو، لاهور، ڪوئيٽا، ايبٽ آباد ۾ بيورو آف ڪريڪيولم وجود ۾ آيا. وفاقي سطح تي پڻ ادارا نصاب، وزارت تعليم حڪومت پاڪستان، اسلام آباد ۾ ٺاهيو ويو ۽ ”1976 ۾ Federal Supervision of Curriculum Textbooks and maintenance of Standards of Education Act 1976 منظور ڪيو ويو. ان جي روشنيءَ ۾ نصاب، درسي ڪتاب، تعليمي معيار، سئليبس ۽ اسڪيم آف اسٽڊيز ٺاهڻ جا اختيار وفاقي حڪومت، وزارت تعليم جي حوالي ڪيا ويا.(2)

1976ع کان 2010ع تائين اهي اختيار وفاق جي حوالي رهيا، ڪنهن به

مسودي، نصاب ۽ درسي ڪتاب جي منظوريءَ جو اختيار، وفاقي حڪومت جي حوالي هو. ان دوران ڪيترين ئي تعليمي پاليسيون آيون، نصاب ۽ درسي ڪتابن ۾ تبديليون آيون. پر سنڌي ٻوليءَ کي وفاقي سطح تي اها قبوليت ۽ گُهربل ميجتا نہ ملي ۽ نہ ئي وري مختلف مضمونن جي نصاب ۾، سنڌ جي خاص ماحول ۽ پس منظر کي جوڳي اهميت ملي.

تعليمي پاليسي ۽ نصاب:2010ع ۾ ارڙهين آئيني ترميم جي نتيجي ۾ گورنمينٽ آف پاڪستان، تعليم جي وزارت کي صوبن جي حوالي ڪيو ۽ ڪنڪرنٽ لسٽ کي ختم ڪيو ويو. تعليم جا معيار، نصاب، پاليسي ۽ رٿا کي صوبن ڏانهن منتقل ڪيو ويو. سنڌ ۾ ارڙهين ترميم کانپوءِ هيٺيان قدم کنيا ويا آهن.

1. سنڌ حڪومت The Sindh School Education Standards and Curriculum Act 2014 سنڌ اسيمبلي مان منظور ڪرائي، قانوني طور اهو مينڊيٽ حاصل ڪري ورتو آهي. ان ايڪٽ جي روشني ۾ ’بزنيس رولز‘ بہ ٺهي رهيا آهن. جنهن جي نتيجي ۾ تعليم کاتي، ’ڪريڪيولم ونگ‘ ۽ ’سنڌ ڪريڪيولم ڪائونسل‘ بہ ٺاهي ورتي آهي.(3)
2. سنڌ جي تعليم کاتي درسي ڪتابن جي تياريءَ جي سلسلي ۾ Policy on’Textbook and Learning Material‘ تيار ڪئي آهي.
3. ارڙهين آئيني ترميم ۾ تعليم کي بنيادي حق قرار ڏنو ويو آهي. آرٽيڪل A_25 موجب، پنجن کان سورهن سالن جي هر ٻار جو تعليم بنيادي ۽ لازمي حق آهي. ان سلسلي ۾ ارڙهين ترميم کانپوءِ سنڌ پهريون صوبو آهي، جنهن ’Free and Compulsory Education Act‘ پاس ڪيو.(4)
4. نصاب کي مڪمل طرح لاڳو ڪرڻ لاءِ `Sindh Curriculum Implementation Framework` (CIF) پڻ سنڌ جي تعليم کاتي پاران تيار ڪيو ويو آهي، جنهن کي پڌرو ڪري ڇاپيو ويو آهي.(5)

5. نصاب (پرائمري ۽ ايليمينٽري) ۽ درسي ڪتابن جي تياري ۽ نظرثاني لاءِ مختلف ماهرن تي ٻڌل ڪاميٽيون جوڙيون ويون آهن.

سنڌي ٻوليءَ جو نصاب (پهرئين ڪان ڏهين درجي تائين):اسان جو هن مضمون ۾ بنيادي مقصد، سنڌي ٻوليءَ جي نصاب 2009 جو جائزو وٺڻ آهي، نہ ڪي درسي ڪتابن جو جائزو. عام طور تي درسي ڪتاب کي ئي نصاب سمجهيو ويجي ٿو جيڪا ڳالهہ مڪمل طرح دُرست نہ آهي.

نصاب ۾ معيار، مرحلي وار حدون، سکيا جي حاصلات، موضوع ۽ عنوان، سکيا جا طريقا، جاچ ۽ جائزو، درسي ڪتابن جي ليکڪن لاءِ رهنمائي، ۽ گُهربل تدريسي امدادي مواد ۽ شيون اچي وڃن ٿيون.

نصاب، مڪمل طور تي اهڙي دستاويز جو نالو آهي، جيڪو تعليمي سکيا لاءِ موقعا فراهم ڪندي، سيني تعليمي مقصدن جي حاصلات لاءِ رهنمائي مهيا ڪري ٿو. جڏهن تہ درس ۽ تدريس لاءِ استعمال ٿيندڙ سرگرمين جو مواد ۽ مشقون درسي ڪتاب ۾ شامل هونديون آهن.

دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ نصاب کي آڏو رکي سکيا ڏني ويجي ٿي ۽ جاچ، جائزو ۽ امتحان پڻ نصاب جي بنياد تي ورتا وڃن ٿا. سکيا لاءِ نصاب جي بنياد تي متبادل مواد هٿ ڪري ڪتب آندو ويجي ٿو. جڏهن تہ اسان وٽ گهڻي قدر ’درسي ڪتاب‘ ئي استعمال ڪيو ويجي ٿو ۽ شاگردن جو جائزو پڻ اُن جي بنياد تي ورتو ويجي ٿو. انهيءَ طريقي کي تبديل ڪرڻ جي ضرورت آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي موجوده نصاب ۾ روايتي نصاب جي ابتڙ، ’مواد‘ (Content) بدران ’لساني مهارتن‘ جي سکيا تي وڌيڪ زور ڏنو ويو آهي. اهو (شاگردن جي سکيا جي نتيجي تي دارومدار رکندڙ)Student Learning Outcome Based آهي. نصاب ۾ ’سکيا جي حاصلات‘ (SLOs) جو جائزو سولائي سان وٺي سگهجي ٿو. سنڌيءَ جي نصاب جو هدف، سنڌي زبان جي سکيا آهي. جنهن ۾ سمورين لساني مهارتن جي حاصلات لازمي آهي. ان ڪري ضروري آهي تہ نصابي ڪتاب ۾ اهي خاص ۽ ذيلي مهارتون سمايل هجن، جن جو مختلف مرحلن ۾ ذڪر شامل آهي. سنڌي ٻوليءَ جو نصاب ۽ درسي ڪتاب، ٻولي سيکارڻ جو اهم ذريعو ۽ اوزار آهن. حقيقت ۾ اسان جا درسي ڪتاب معياري ٻوليءَ جا دستاويز پڻ آهن.

سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ هيٺ ڏنل مهارتون (Skills) ۽ ذيلي مهارتون

(Competencies) انهن جي درجيوار SLOs سان گڏ ڏنيون ويون آهن.

1. ٻڌڻ	Listening
2. ڳالهائڻ	Speaking
3. پڙهڻ	Reading
4. لکڻ	Writing
5. تقرير	Speech
6. انشاپردازي (مضمون نويسي)	Creative Writing
7. زبان شناسي	Language Cognition
8. پسنديدگي ۽ تنقيد	Appreciation and Criticism
9. زندگي جون مهارتون	Life Skills

سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ ٻوليءَ جي بنيادي مهارتن: ٻڌڻ، ڳالهائڻ، پڙهڻ ۽ لکڻ سان گڏ پهريون ڀيرو زبان شناسي، تخليقي تحرير، پسنديدگي ۽ تنقيد، تقرير ۽ زندگيءَ جي مهارتن کي مختلف سطحن تي شامل ڪيو ويو آهي. ان سان شاگردن جون ٻوليءَ جون مهارتون وڌيڪ اُجاگر ۽ پختيون ٿينديون؛ پر اجا اُنهن مهارتن کي رهيل سطحن تي شامل ڪرڻ سان، شاگردن جي ذهني ترقي تسلسل سان ٿي سگهندي.

تقرير جي صلاحيت کي چوٿين درجي کان شامل ڪيو ويو آهي؛ جڏهن ته ٻارن ۾ اعتماد ۽ پُختگي پيدا ڪرڻ لاءِ ابتدائي سطح کان انهيءَ کي شامل ڪيو وڃي.

’تخليقي تحرير‘ جي مهارت کي بہ پنجين درجي کان شروع ڪيو ويو آهي؛ جڏهن تہ ان مهارت جو بہ هيٺين درجن سان لاڳاپو ضروري آهي. ننڍا ٻار تخليقي صلاحيتن جا مالڪ ٿين ٿا. اُهي رنگن ۽ لفظن ذريعي، پنهنجن تجربن ۽ مشاهدن جو شروعاتي سطح کان وٺي اظهار ڪندا رهندا آهن. انهن ۾ لفظي، منطقي ۽ مختلف فنونِ لطيفہ سان لاڳاپيل آرٽ ۽ موسيقي جون ذهانتون موجود هونديون آهن. سندن تخليقي تحرير جي صلاحيت کي نکارڻ ۽ اُڀارڻ نصاب، ڪتاب ۽ استاد لاءِ ضروري صلاحيت آهي.

نصاب ۾ ’پسنديدگي ۽ تنقيد‘ کي اٺين درجي کان شامل ڪيو ويو آهي. جڏهن تہ پرائمري سطح تي بہ ان جو هجڻ ضروري آهي. ٻارُ شروع کان وٺي پسند، ناپسند ۽ تنقيدي سوچ رکندو آهي ۽ پنهنجي راءِ ڏيندو آهي. اُنهيءَ کي پختو بنائڻ لاءِ اها مهارت تسلسل سان ڏني وڃي، جيئن شاگرد اڳتي هلي تخليقن ۽ تحريرن جي

مرتبي جو تعين ڪري سگهي ۽ تنقيدي بصيرت سان جائزو وٺي سگهي. ’زبان شناسي‘ جي مهارت ۾ مرحليوار ۽ ترتيب سان گرامر ڏنو ويو آهي. پڙهڻ جي مهارت ۾ بہ اهڙا معيار ۽ سکيا جي حاصلات، شامل ڪجن، جن ۾ سولائيءَ سان انهن جو جائزو بہ وٺي سگهجي، ڇاڪاڻ تہ جن شاگردن جي پڙهڻ جي مهارت پُختي ٿئي ٿي تہ اهي ٻوليءَ ڪانسواءِ ٻين مضمونن ۾ بہ سُٺي ڪارڪردگيءَ جو مظاهرو ڪري سگهندا آهن، ان ڪري بهتر آهي تہ پڙهڻ جي سڀني جُزن کي نصاب ۾ شامل ڪيو وڃي. اسان وٽ پڙهڻ ۽ لکڻ جي مهارتن جون تہ ڪجهہ سرگرميون ڪرايون وينديون آهن. پر ٻُڌڻ ۽ ڳالهائڻ جي مهارتن کي نظرانداز ڪيو ويندو آهي. انهن کي بہ جوڳي اهميت ڏيڻ گهرجي.

نصاب ۾ موجود زندگيءَ جي مهارتن جو لاڳاپو ٻين سڀني ٻوليءَ جي مهارتن سان آهي. هن مهارت ذريعي شاگردن جي ابلاغ ، مسئلن کي حل ڪرڻ، فيصلہ سازي، تخليقي ۽ تنقيدي صلاحيتن کي وڌيڪ سگهارو بڻايو ويندو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ ڏنل مهارتـن جي روشنيءَ ۾، درسي ڪتابن کي پڻ لساني مهارتن جي بنياد تي تيار ڪرڻ گهرجي. درسي ڪتابن ڪانسواءِ پڙهائڻ جي طريقن، سبقي منصوبن، جاچ ۽ جائزي ۾ پڻ انهن مهارتن کي ضرور مربوط ڪرڻ گهرجي تہ جيئن شاگردن جون سنڌي ٻوليءَ جون مهارتون وڌيڪ پختيون ۽ سگهاريون بڻجن.

نصاب ۾ سنڌي ٻوليءَ جي تدريس جا ’خاص‘ ۽ ’عام‘ هدفٍ ’تدريسي مقصد‘ واضح ڪري ڏنا ويا آهن ان ڪانسواءِ ’مرحليوار گرامر‘ پڻ ڏنو ويو آهي.

سبقن جا عنوان ۽ نظم جا موضوع :سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ مختلف سبقن، آکاڻين، مڪالمن لکڻ لاءِ عنوان بہ تجويز ڪيل آهن:

> ”جن ۾ الله سائينءَ جي واکاڻ، سيرت، وطن، ماحوليات، اخلاقيات، راندين، سماجي مسئلن، موسمن، سائنسي ايجادن، ذاتي صحت ۽ صفائي، قومي ڏڻ ۽ ثقافت، تاريخي ماڳن، سير ۽ سياحت، بنيادي ڏڻن، مشاهيرن، هيرن ۽ شهيدن، جانورن، پکين، يادگار عمارتن، ڪمپيوٽر ۽ انفارميشن ٽيڪنالاجي، خلق جي خدمت، سُٺو شهري، سنڌ ۽ پاڪستان جي منظرن، زراعت ۽ صنعت، لوڪ آکاڻين، مزاح، قومي ٻڌي، قومي ادارن، انسانيت، امن ۽ ٻين موضوعن تي عنوان شامل

آهن. نظمن ۾ حمد، نعت، وطن، فطرت جا منظر، قومي ﻫﻴﺮو، اخلاقيات، ماحوليات، مزاح، موسمن ۽ راندين بابت موضوع شامل آهن“(6).
مجموعي طرح ”تعليمي پاليسيءَ جي روشنيءَ ۾ مختلف مضمونن ۾ هينان لاڙا ۽ رُجحان پڻ موجود آهن. ماحوليات، آباديات، سماجي ۽ مذهبي هم آهنگي، شهري شعور، انساني حق ۽ ٻارن جا حق، صحت ۽ صفائي، قدرتي آفتن کي منهن ڏيڻ، روڊ سيفٽي، اينٽي نارڪوٽيڪس، زندگيءَ جون مهارتون، هنگامي تعليم جا تصور پڻ شامل آهن“.(7)

سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ درسي ڪتابن لاءِ ايليمينٽري سطح کان (مختلف سطحن تائين) مضمون، ڪهاڻيون، نظم، تصويري آکاڻيون، لوڪ آکاڻيون، مڪالمن ۽ ڊرامن وارا سبق، آتم ڪهاڻيون، سير سفر وغيره تجويز ڪيل آهن. جڏهن ته ثانوي سطح تي نصاب ۾ انهيءَ ڳالهه تي زور ڏنو ويو آهي ته ادب وسيلي ٻوليءَ جي سکيا ڏني وڃي ۽ نثر ۽ نظم جي مختلف صنفن کي شامل ڪيو وڃي. اهڙيءَ ريت نثر ۾ مضمون، ڪهاڻيون، ڊراما، ناول، سوانح، آتم ڪهاڻي، خاڪو طنزومزاح، سفر نامو ۽ ادبي خط وغيره شامل آهن.

جڏهن ته شاعريءَ جي ڀاڱي ۾ لوڪ، ڪلاسيڪل/ اساسي روايتي /عروضي ۽ جديد شاعريءَ جون مختلف صنفون ۽ شاعر ڏنا ويا آهن. انهيءَ ڀاڱي ۾ نثر ۽ نظم جي صنفن لاءِ نمايان اديبن ۽ شاعرن جا نالا به تجويز ڪيا ويا آهن. درسي ڪتابن لکڻ ۽ سهيڙڻ وقت، درسي ڪتابن جي مصنفن، ليکڪن ۽ مُرتبن کي مختلف صنفن جي مزاج ۽ گهاڙيٽي موجب معياري مواد جي چونڊ تي ضرور ڌيان ڏيڻ گهرجي. درسي ڪتابن جي ليکڪن ۽ سهيڙيندڙن پاران، سبقن کي ٻوليءَ جي گُهرجن، شاگردن جي ذهني سطح ۽ صلاحيتن موجب، اثرائتي انداز ۾ شامل ڪرڻ گهرجي. ان لاءِ نصاب ۾ موجود درسي ڪتابن جي ليکڪن لاءِ پڻ بهتر رهنما اصول ڄاڻايا ويا آهن. استادن کي ٻوليءَ جي سبقن کي، سرگرمين واري طريقي سان، لساني مهارتن جي بنياد تي پڙهائڻ گُهرجي. اهڙا سبقي منصوبا اڳواٽ تيار ڪري ڪلاس ۾ ترتيب سان ۽ مرحلي وار پڙهائڻ گهرجن ۽ جائزي ۾ پڻ انهن سرگرمين ۽ مهارتن کي شامل ڪيو وڃي.

سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾، وقت جي ٻين گُهرجن موجب به مواد شامل ڪري سگهجي ٿو. نصاب جي آخر ۾ درسي ڪتابن جي ليکڪن لاءِ واضح هدايتون ڏنل

آهن. ان ڪانسواءِ استادن جي تربيت، استادن جي رهنما تيار ڪرڻ بابت ۽ شاگردن جي جائزي وٺڻ لاءِ رهنما هدايتون ۽ طريقا پڻ ڏنل آهن.

استادن جي سکيا: سنڌي ٻوليءَ جي نئين نصاب ۽ درسي ڪتاب تيار ٿيڻ کان پوءِ، استادن جي سکيا انتهائي ضروري آهي. ان سلسلي ۾ استادن جي تربيتي ادارن ۾ بي-ايڊ ۽ اي-ڊي-اِي جي ڪورسن جي سکيا وقت، سنڌي ٻوليءَ جي تدريس لاءِ جديد طريقا سيکاريا وڃن. ان ڪانسواءِ استادن کي ملازمت دوران پڻ وقت بوقت تربيت ڏني وڃي تہ جيئن اُهي سنڌي نصاب جي مهارتي پهلوئن کي آڏو رکي سنڌي ٻوليءَ جي سکيا ڏين.

نصاب ۾ استادن جي تربيت واري ڀاڱي ۾ موجوده دؤر ۾ ٻوليءَ جي سکيا جا جيڪي جديد طريقا ۽ تدريسي حڪمت عمليون آزمايون وڃن ٿيون، انهن کي شامل ڪيو وڃي تہ جيئن استاد انهن طريقن ۽ سکيا جي حڪمت عملين کي روزمرہ جي تدريسي سرگرمين جو حصو بڻائي سگهن، اهڙيءَ ريت شاگردن کي ٻوليءَ جي سکيا جي عمل ۾ وڌ ۾ وڌ شريڪ ٿيڻ جو موقعو ملي سگهندو. انهن تدريسي طريقن ۽ حڪمت عملين ۾ سرگرمين وارو طريقو، بحث مباحثو، سهڪاري سکيا، سوال پُڇڻ جو فن، انفرادي جوڙن ۽ ٽولين ۾ ڪم ڪرڻ وغيره اچي وڃن ٿا. ان ڪانسواءِ ايڪيهين صديءَ جي مهارتن ۾، ٽيڪنالاجي جو استعمال بہ اچي وڃي ٿو. ان ڪري سنڌي ٻوليءَ جي سکيا ۾ ٽئڪنالاجيءَ جي مدد سان پڻ سرگرميون ڪيون وڃن.

جائزو ۽ امتحان: سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ جائزي ۽ امتحان لاءِ رهنمائي ڏني وئي آهي، جيڪا اڻپوري آهي. توڙي جو ان ۾ معروضي ۽ موضوعي آزمائش تي زور ڏنو ويو آهي، پر سنڌي ٻوليءَ جي مختلف مهارتن ۽ مواد جي جائزي لاءِ تخليقي، تنقيدي ۽ اعليٰ سطح جي سوچ اُڀارڻ وارا سوال تيار ڪرڻ لاءِ رهنمائي شامل نہ آهي. ان ڪانسواءِ تجزياتي طرز وارن سوالن جيئن، مضمون، ڪهاڻي، خط ۽ نظم وغيره کي ڪيئن جاچجي، ان بابت رهنمائي ۽ اشارا ضرور ڏنا وڃن.

مجموعي سکيا جي جاچ (Summative Assessment) ڪانسواءِ سکيا جي دوارن جاچ (Formative Assessment) جي اهميت ۽ طريقن ڪيئن اُجاگر ڪجي تہ جيئن ڪلاس جي سکيا جو عمل بهتر ٿي سگهي. ٻوليءَ جي مهارتن خاص طرح تي ٻُڌڻ ۽ ڳالهائڻ جي مهارتن جو جائزو نٿو ورتو وڃي. انهن جي جائزي وٺڻ جون

حڪمت عمليون پڻ ڏجن ته بهتر آهي.

ٻوليءَ جي سکيا لاءِ تدريسي امدادي شيون: سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ تدريسي امدادي شين جي اهميت اجاگر ڪئي وئي آهي. سنڌي زبان جي سکيا لاءِ چونڊ بيتن ۽ نظمن جا چارٽ، نظمن ۽ آکاڻين جا ڪتاب، ٻاراڻا رسالا ۽ مخزنون، ادبي ۽ تاريخي شخصيتن جون تصويرون، گرامر جا چارٽ، ماڊل وغيره ڄاڻايا ويا آهن.

انهن تدريسي امدادي شين ۾ ڊجيٽل ٽيڪنالاجي جو استعمال ۽ ذريعا نه ڏنا ويا آهن، جيڪي پڻ ڄاڻايا وڃن. انهن ۾ سنڌي نظمن ۽ آکاڻين جون سي-ڊيز، آڊيو ۽ وڊيو مواد، ويب سائيٽس، اِي- ڪتاب پڻ استعمال ڪري سگهجن ٿا. جن ادارن ۾ موبائيل ڪمپيوٽر، انٽرنيٽ جي سهولت موجود هجي ته انهن کي ٻوليءَ جي سکيا لاءِ استعمال ڪيو وڃي.

تصويرون: سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ تصويرن بابت واضح هدايتون ڏنيون ويون آهن، جن ۾ ڄاڻايل آهي ته تصويرون مقامي ماحول، تهذيبي ۽ ثقافتي پس منظر ۾ ڏنيون وڃن ۽ متن سان ٺهڪندڙ مناسب هئڻ تي واضح تصويرون ڏنيون وڃن، جيڪي ٻارن لاءِ وڻندڙ ۽ دلچسپ به هُجن ۽ تصورن کي وڌيڪ واضح ۽ چٽو ڪن.

نصاب ۽ درسي ڪتابن ۾ سُڌارا ۽ واڌارا ڪرڻ، هڪ لڳاتار عمل آهي، جيڪو هر دور ۾ جاري رهڻ گُهرجي. دنيا ۾ هر وقت تبديليون ايندڙيون رهن ٿيون ۽ نيون گُهرجون جنم وٺنديون رهن ٿيون. انهن جو نئين سر جائزو وٺڻ ضروري هوندو آهي. ٻي صورت ۾ اهو نصاب وقت جي گُهرجن جو پورائو نه ڪري سگهندو، پنهنجي افاديت به وڃائي ويهندو ۽ شاگردن ۽ استادن لاءِ ڪارائتو به نه رهندو. سنڌ جي تعليم کاتي، ارڙهين ترميم کانپوءِ ٽُرت مختلف مضمونن جي نصاب جو جائزو ورتو آهي ۽ سنڌ جي جمهوري، ثقافتي ۽ مقامي ضرورتن کي آڏو رکي ان ۾ تبديليون آنديون ويون آهن. نصاب تي ٽُرت نظرثاني 'Quick Review' ڪئي وئي آهي ۽ ان ۾ مختصر واڌارا ۽ ضروري سڌارا ڪيا ويا آهن. اڃا، اهو سلسلو جاري آهي.

> نصاب ۾ شاگردن جي تخليقي ۽ تنقيدي صلاحيتن کي اُڀارڻ لاءِ درجيوار SLOs پڻ ڏنل آهن. نئين نصاب جي روشنيءَ ۾ پهرئين درجي کان ڇهين درجي تائين درسي ڪتاب ڇپجي چُڪا آهن ۽ هن سال ستين درجي جا ڪتاب نئين نصاب موجب اچن پيا. اهي ڪتاب

سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ پاران مختلف ليکڪن کان لکرايا ويا آهن.(8)

انهن ڪتابن تي شروعاتي نظرثاني، سنڌي ٻوليءَ جي با اختيار اداري جي ماهرن، ليکڪن ۽ سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ پاران ڪئي وئي آهي. ان کانپوءِ بيورو آف ڪريڪيولم جي انتظام هيٺ تعليم کاتي پاران مقرر ڪيل مختلف ٻوليءَ جي ماهرن ۽ استادن جي ڪاميٽي پڻ ڏنل ToRs جي روشني ۾ نظرثاني ڪري چڪي آهي ۽ آخر ۾ تعليم کاتي پاران ان جي منظوري بہ ملي چڪي آهي. ان نئين نصاب جي روشنيءَ ۾PITE (Provincial Education of Teacher Education) پاران 24,000 استادن جي تربيت بہ ڪئي وئي آهي.

حقيقت ۾ دنيا جي هر عالمي لهر ’قومي نصاب‘ کي بہ متاثر ڪندي آهي. پاڪستان ۾ اڳ رائج ٿيل نصاب ۽ هاڻوڪن مختلف مضمونن جي نصابن ۾ (جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جو نصاب بہ شامل آهي) هڪ وڏي تبديلي/Paradigm Shift آهي. سنڌي ٻوليءَ جي نصاب ۾ بہ ٻين نصابن جيان Benchmark, Standards ۽ SLOs ڏنا ويا آهن.

هن کان اڳ واري نصاب ۾ ’مقصدن‘ تي، جڏهن تہ هاڻوڪي نصاب ۾ ’سکيا جي حاصلات‘ تي وڌيڪ زور ڏنو ويو آهي،جيڪو معيارن تي ٻڌل نصاب آهي.(9) جنهن جو مرڪز ’استاد‘ نہ پر ’ٻار‘ آهي. نئون نصاب، شاگردن کي رَٽي هڻڻ بدران سوچڻ ۽ تخليقي ۽ تنقيدي صلاحيتن کي استعمال ڪرڻ لاءِ اُڀاري ٿو. پڙهڻ کان وڌيڪ ’سکيا‘ کي مرڪز بنائي ٿو. شاگردن کي ڪلاس ۾ ’سست سکيا‘ بدران ’چُست سکيا‘ ڏيڻ لاءِ آماده ڪري ٿو ۽ سکيا جو جائزو لڳاتار وٺڻ جي ڳالهہ ڪري ٿو.

ضرورت ان ڳالهہ جي آهي تہ سنڌي ٻوليءَ جي نصاب کي مڪمل طور تي لاڳو ڪرڻ لاءِ ان جا هيٺ ڏنل سڀCycle/مرحلا پورا ڪيا وڃن، ان عمل مان جيڪي نتيجا اچن انهن جي روشنيءَ ۾ نصاب جو هڪ پيرو ٻيهرجائزو ورتو وڃي ۽ سُڌارا آندا وڃن ۽ اهو عمل لڳاتار جاري رهڻ گُهرجي.

1. Dissemination
2. Material Development/ Textbook
3. Teacher Education
4. Assessment and Examination
5. Feedback and Evaluation

نتيجا/ سفارشون:سنڌي ٻوليءَ جي نصاب کي وڌيڪ بهتر بڻائڻ ۽ اُن کي اثرائتي ۽ سگهاري نموني, هر سطح تي لاڳو ڪرڻ لاءِ ڪجهه سفارشون هيٺ ڏجن ٿيون:

- سنڌي ٻوليءَ جو نصاب بهتر ۽ نهايت لچڪدار آهي. نصاب تي صحيح نموني عمل ڪرڻ لاءِ ضروري آهي تہ درسي ڪتاب, استادن ۽ شاگردن لاءِ ٻيو سکيا جو مواد جديد نصاب جي گهرجن موجب تيار ڪرايو وڃي. انهن جي گهري Alignment نصاب سان هُئڻ گهرجي.
- درسي ڪتابن جي تياريءَ کان پهريائين نصاب ڪاميٽي جي ميمبرن ۽ ليکڪن جو گڏيل اجلاس منعقد ڪيو وڃي, جنهن ۾ لکندڙن کي نئين نصاب جي گهرجن کان واقف ڪيو وڃي تہ جيئن سنڌي ٻوليءَ جي تدريسي مقصدن ۽ لساني مهارتن جو مڪمل پورائو ٿي سگهي.
- درسي ڪتابن لکڻ لاءِ معياري, موزون ۽ مناسب سنڌي ٻوليءَ جي ليکڪن جي چونڊ ڪئي وڃي. ڪتاب لکڻ کان اڳ انهن کان نئين نصاب موجب نموني طور سبق لکرايا وڃن ۽ انهن جي منظوريءَ کانپوءِ انهن کي ڪتاب جي سبقن لکڻ جي آڇ ڪئي وڃي.
- درسي ڪتابن جي لکڻ ۾ دلچسپي وٺندڙ ليکڪن ۽ ورڪنگ ٽيچرس کي تربيت ڏيڻ لاءِ سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ, بيورو آف ڪريڪيولم ۽ سنڌي لئنگئيج اٿارٽي جي گڏيل سهڪار سان سنڌي ٻوليءَ جي درسي ڪتابن جي ليکڪن ۽ نظرثاني ڪندڙن جو تربيتي ورڪشاپ لئنگويج اٿارٽيءَ ۾ منعقد ڪيو وڃي. ان ورڪشاپ لاءِ قابل ۽ ماهر رسورس پرسن جي چونڊ ڪئي وڃي. ان ۾ نصاب ڪاميٽي جي رُڪنن کي بہ شامل ڪيو وڃي.
- استادن کي نئين نصاب موجب تربيت ڏني وڃي.
- ’اسڪول جي سنڌيءَ جو نصاب‘ ۽ ’استادن جي تعليم جي سکيا‘ جي ٻوليءَ جي نصاب ۾ گهرو لاڳاپو پيدا ڪيو وڃي.
- سنڌي ٻوليءَ جي استادن کي, نصاب ناهڻ ۽ درسي ڪتابن لکڻ ۾ ضرور شامل ڪيو وڃي.
- سنڌي ٻوليءَ جو نصاب سيني اسڪولن تائين رسايو وڃي.
- سنڌي ٻوليءَ جي نصاب جي گهرج موجب شاگردن جو جائزو ورتو وڃي ۽ ان جو بنياد نصاب هُجي نہ کي درسي ڪتاب!

- جائزي ۽ امتحاني نتيجن کي اسڪول جي ڪارڪردگيءَ کي بهتر بنائڻ ۽ نصاب تي نظرثانيءَ لاءِ استعمال ڪيو وڃي.
- نئين نصاب جي جائزي جي طريقن جي روشنيءَ ۾ سنڌي ٻولي جي استادن جي تربيت ڪئي وڃي. انهن کي جائزو وٺڻ، سوالي پيپر ٺاهڻ ۽ مختلف نمونن جا سوال ڪرڻ سيکاريو وڃي. امتحاني نظام کي پڻ نئين نصاب جي روشني ۾ تبديل ڪيو وڃي.
- سنڌي ٻوليءَ جي نصاب تي تحقيق ڪئي وڃي، ان لاءِ مختلف Tools ٺاهي ريسرچ ڪئي وڃي ۽ ان جا نتيجا سڀني Stakeholders کي ٻڌايا وڃن. ان Feedback جي روشنيءَ ۾ تعليمي نظام ۾ تبديليون آنديون وڃن ۽ اُن کي بهتر بنايو وڃي.
- دنيا Digital Textbooks ڏانهن وڃي رهي آهي ۽ اسان کي شاگردن جي سنڌي ٻوليءَ جي اثرائتي سکيا لاءِ Alternate Material استعمال ڪرڻ لاءِ اڳتي وڌڻ گهرجي.

حوالا

1. گوپانگ، محمد صالح، ڊاڪٽر (2012) پرائمري درسي ڪتابن جو تحقيقي جائزو سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد.
2. Federal Supervision of Curriculum, Textbooks and maintenance of Standard of Education Act-1976
3. The Sindh School Education Standards and Curriculum Act-2014, the Sindh Government Gazette, Karachi.
4. The Sindh Right of Children to Free and Compulsory Education Act-2013, Provincial Assembly of Sindh.
5. Sindh Curriculum Implementation Framework (CIF) 2014, Education and Literacy Department, Government of Sindh.
6. قومي نصاب: ’سنڌي ٻولي‘ وزارت تعليم حڪومت پاڪستان، اسلام آباد. 2009ع، ص 6
7. National Education Policy (2009) Ministry of Education, Government of Pakistan Islamabad.
8. سنڌي پهرين کان ستين درجي تائين جا درسي ڪتاب سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ، ڄامشورو، 2015ع
9. سنڌي ٻوليءَ جو نصاب، اداره نصاب ۽ توسيع تعليم سنڌ، ڄامشورو. 1985ع
10. مربوط نصاب وزارت تعليم، شعبہ نصابيات، حڪومت پاڪستان، اسلام آباد. 2002ع